

Interjú Kozma Tamással

Educatio: Amikor a hetvenes években közel kerültél az akadémiai elnökségi bizottsághoz, akkor mit gondoltál arról, hogy mennyiben van realitása annak, hogy az akadémikusok önálló erőként megjelenjenek ebben az oktatásügyi reform folyamatban?

Kozma Tamás: Ez a 70-es évek végén volt. De kétségtelen, hogy volt egy időszak, amikor az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjában dolgoztam, és amikor valamiféle szerepet én is játszottam. Pontosabban készítettünk egy anyagot, amit Horváth Márton, a kutatócsoport akkori igazgatója nevesített, és amely az oktatási rendszer kívánatos jövőjével foglalkozott. Többé-kevésbé aztán Az ezredforduló iskolája című – méltán vagy méltatlanul elfeledett – könyvünk lapjain csapódtak le ezek a gondolatok. Keresztbe feküdtünk a sínen, úgy érzem, amelyen a vonat menni akart.

Az egész elnökségi közoktatási bizottság munkájában való részvételt leginkább ezzel lehet jellemezni. Mert akik részt vállaltak ebben a munkában, két célt követtek. Az egyik cél az volt, hogy nyomást akartak gyakorolni egy olyan szervezetre, amelynek nem voltak a beosztottai: ez pedig a Művelődési Minisztérium volt. Az akadémiai kutató csoport abban a sajátos helyzetben volt, hogy kívülről beszélhetett bele az oktatás ügyébe, nem a tárcán belülről. Másfelől az Akadémián belül érvényesíteni akartunk egy szolid reform szemléletét. Azért mondom, hogy szolid, mert ez nem törte volna össze a kerítéseket – nem a diáklázadások ideje volt ez. Szolid modernizációs szemlélet volt, amit a nálunk idősebb akadémikusok föl sem fogtak. Oda sem figyeltek rá, nemhogy érvényesítették volna. Ők abban éltek, hogy az ő dolguk tudományos tekintélyt adni a tantervfejlesztéshez. Nekünk, pedagógusoknak viszont az volt az érzésünk, hogy az akadémikusok tekintélye kell ahhoz, hogy valamifajta áttörést érzünk el a tantervi fejlesztésekben.

Az akadémikusok diszciplinárisan gondolkodtak (leszámítva a leszámítandókat, pl. Marx Györgyöt). A pedagógusok azonban ezen már túl voltak. Így aztán kompromisszum született: azok a bizonyos „műveltségi területek”. De az akadémikusok változatlanul konzervatív szemléletet képviseltek, vagyis: konzervatívák voltak tartalmi kérdésekben és szervezeti kérdésekben is. Akkor kezdtük népszerűsíteni – átvéve a stafétabotot a korábbi népszerűsítőktől – azt a bizonyos „komprehenzív” vagy „közös” középiskolát, amiről az akadémikusok hallani sem akartak, sőt nem is tudták, hogy miről van szó. Így aztán az ifjú titánok – a 70-es évek „ifjú titánjaira” kell gondolni, akik korántsem lobogtak úgy, mint akár a 80-asok vagy pláne a 90-esek – olyasmiről beszéltek, olyasminek akartak keretet teremteni, amit az akadémikusok nem akartak kitölteni. Nem gondolkodtak „közös középiskoláról”, ők igazából gimnáziumban gondolkodtak. Mi pedig egyfolytában nem gimnáziumról beszéltünk, hanem közös középiskoláról, amelyből persze hiányzott a szakképzés. Szóban nem hiányzott, de a tartalmakban – ugye, az akadémiai tartalmakban – szó sem volt szakképzésről, csak az általános képzésnek a területeit rajzoltuk körül, úgy-ahogy. Ezért aztán a mi közreműködésünk, szerényen szólva, nem ért el a magas fülekig, és akinek elért a füléig, az sem értette meg, hogy mi miről beszélünk.

Educatio: Amit mondtál, az azt jelenti, hogy a ti tevékenységeteknek az Akadémián belüli támogatottsága sem volt 100%-os?

K T: Egyáltalán nem. Emlékszem egy beszélgetésre, annak idején, ez nem volt szorosan a közoktatási bizottsággal kapcsolatban, hanem sokkal inkább a pedagógiai kutatócsoport tevékenységével volt kapcsolatos – s azt hiszem, hogy már előszele volt a kutatócsoport felszámolásának. A kutatócsoportnak, amely kereste azokat a kitörési pontokat, elemeket, ahol a pedagógiai kutatócsoport újat tudna mondani, vagy más jellegűt, eltérőt, mint az

Oktatási Minisztérium. Emlékeim szerint, ezen a beszélgetésen a kutatócsoport vezetői voltak jelen, és talán a 70-es évek végén, a 80-as évek legelején történhetett. A beszélgetést Berend T. Iván elnökölte, aki egyébként az Ezredforduló mostani számában megírja, ahogy maga is most látja azt, amivel hozzájárult mindehhez a munkához. Akkor Berend T. Iván gondosan felsorolta a szerinte szükséges és lehetséges kitörési pontokat. Egy idő után, miután hallgattuk őt, több-kevesebb vehemenciával, – én a vehemensebbek közé tartoztam –, odaadtam neki azokat a munkákat, amelyeket éppen végeztünk. Az volt a benyomásom, hogy nem veszi észre, hogy mi ezt már csináljuk.

Ezzel csak azt akarom mondani, a fenntartónk részéről oly mértékben kis figyelmet keltettünk, hogy amikor aztán arról volt szó, hogy valamit le kell adni, akkor is racionalizálásban éltünk, és akkor is, amikor a kutatócsoportot az akadémia egy könnyed mozdulattal összevonta.

Educatio: Az Oktatási Minisztérium részéről milyen figyelmet kaptatok?

KT: Mi azt éltük meg abban a nem egészen tíz évben, amikor én a kutató csoportban dolgoztam, hogy a pedagógiai kutató csoport tételesen is – bár én ezt nem tudom dokumentálni, de elég egyértelműek voltak a ráutaló magatartások és az elszólások és a függöny mögötti beszélgetések – azért jött létre, hogy egy fajta közvetlen bejárás legyen a pártvezetésnek, vagy talán Aczélnek és körének, az oktatási minisztériumba anélkül, hogy végig kellene járni az egyébként a Kádár rendszerben gondosan tiszteletben tartott hivatali utat. Ebben a helyzetben egy törzskari szervezetként létesült a pedagógiai kutató csoport, kifejezetten azért, hogy a 72-es párthatározat után az Oktatási Minisztériumban folyó kvázi-reform tevékenységekbe, reform imitáló tevékenységekbe kívülről belebeszéljen. Nos, ezek a kívülről való belebeszélések, teljesen hatástalannak látszottak éveken keresztül, és úgy éreztük, hogy fűrészport eszünk, és nem volt semmiféle visszhangunk. Egy időben azt a benyomást keltették, különösen a 70-es évek végétől, a minisztériumban készülődő fiatal pártkáderekben, hogy ott vannak szintek, ahova érdemes odafigyelni.

Ugye, ez kétféle jelentett: egy fajta büszkeséget is, hogy végre, addig sikerült az alvó elefántot, dinoszauruszt piszkálni, ameddig észre vette hogy ott vagyunk, és az ígéretet, hogy akkor talán X-ből, Y, Z-ből nagy ember lesz, de többek között épp belőlünk is, ha akarunk, másrészt azt a félelmet, hogy atya isten, akkor lenyelnek. Ezt a vonzás-taszítást többször is végigéltem, akkor a legélesebben. Hosszú beszélgetések voltak, a pártközpontból a minisztériumba átkerült káderekkel, tehát Hanga Máriával, később Török Imrével és másokkal, akik akkoriban közeledtek a minisztériumhoz. Bennünket kerestek meg, akik szintén kívülről jöttünk, de talán részletekben többet láttunk, hogy a mi segítségünkkel is kontrollálják azt, amit belülről hallanak. Ilyen formában tehát akkor jelentős figyelmet keltettünk és azt hiszem, ez is közrejátszott abban, hogy a kutató csoport úgy szűnt meg hogy meghosszabbították a létét és átkanalazták az Oktatáskutatóba.

Educatio: A kvázi-pluralista oktatáspolitikának egyéb szereplőibe való viszonyról kérdeznének. Országos Pedagógiai Intézet?

KT: A Pedagógiai Kutató Csoport nem egész tíz éves történetének két szakasza volt, az egyiket Vajó Péter nevesíti, a másikat Horváth Márton. Én mindkettőben részt vettem, de nem kezdettől, mert Vajó Péter hívott ugyan az intézetbe, de nem a kezdet kezdetén, hanem kicsit később. Vajó is kívülről került az egész ügybe, a KISZ KB-ból és hozott magával egyrészt KISZ-kadereket, másrészt egy szemléletmódot, amely teljesen idegen volt attól, amit itt megszokott, mind az akadémia, mind a minisztérium, és amely elég fura módon találkozott Vajó Péter törekvéseivel. Nem is egészen pontosan értettem – még ma sem értem – hogy Vajó hogy került oda? Minden esetre ezek a törekvések frissnek, fiatalosnak tűntek akkoriban, és abszolúte outsidereknek. Outsider volt, de nemcsak az oktatásügyben,

hanem a fenntartók szemében is, az akadémián is, ami azt jelenti, hogy magában hordozta a bukást. Biztosan lehetett látni, hogy ez a kutató csoport nem fog tudni talpra állni. Nem is jött semmiféle neves kolléga. Az egy másik kérdés, hogy ennek a szakmának a mai névadói közül számosan ott kezdték a munkájukat Mihály Ottó, Mesterházi Zsuzsa, Forray Katalin, Halász Gábor, Ritoókné és még lehetne sorolni.

Ez volt az első szakasz, aminek a vége a fejrőlés volt, azután jelent meg Horváth Márton. Ő saját korábbi pártkapcsolatai révén bizonyos akadémiai körökben is ismertebb volt. Ez azért jelentette a második szakaszt, mert akadémiailag pozicionáltabb volt, hiszen akadémiai doktorként került oda, és ez nagyon sokat számított. Abban a térben, amit ennek következtében kialakított magának, ő sokkal jobban mozgott, mint Vajó Péter. Ő gondosan ügyelt arra, hogy a hozzá hasonlóképpen pozicionált kollégáit odahozza az intézetbe, és ennek következtében az intézet kétségtelenül kapott egy fazont. Amellett Horváth Márton sokkal rutinosabb vezető volt. Tehát ez a tingli-tangli, ami kellemes volt, de hatástalan, ez elég gyorsan megszűnt és fazont kapott az intézet. Egy másik kérdés, hogy ez a Horváth Márton politikai pályájának a margója volt. Általában az akadémia mindenki számára egy bizonyos menedékvárta jelentett. Horváth Márton ugyan nem futott be sem egy Friss István-karriert, sem egy Nyers Rezső-karriert, de egyfajta karriert kétségtelenül befutott.

Ebből is adódott, hogy a pedagógiai kutató csoportot gyanakodva szemlélték a céhbbeliek. A legvilágosabb kapcsolatunk az OPI-val volt, mert munkamegosztás volt. Mi a rendszerrel foglalkoztunk, – ezt mindenki elismerte, és elfogadta – ők pedig a tartalommal. Voltak ugyan átfedések, pl. hogy Nagy Józsefet Horváth Márton – az én javaslatomra – alkalmazta és Nagy érdeklődése tartalom-orientált volt, és kvázi ellen-tartalmat javasolt. Pl. teljesítményméréseket, amiknek egy darabig nem volt helyük, az OPI munkájában sem, és amit én nagyon szerettem volna. Nagyon csodáltam azt a technikát, és azt a teljesítményt, amit Báthory Zoltán és az IEA csináltak, de azt pl. nem sikerült behozni. Igaz, hogy Báthory és a körülötte lévő kollégák nem is akartak egyáltalán odakerülni. De egy hálót sikerült azért felépíteni, tehát volt egy átjárás, de csak ebben a korszerűsített OPI-ban, a hagyományosban nem.

A kutatócsoport nem kapott kormányzati feladatokat, tehát az igazgatástól távol lévén nem volt átjárása az igazgatás felé. Az OPI viszont éppen azért, mert a káder-állománya más volt, és az irányítási vonalban más volt az elhelyezkedése, a feladatokat hajtotta végre. A kérdés mégis azért nagyon helyes mert az akadémiai elnökség közoktatási bizottsága, amely most készül újra alakulni az akadémián, kifejezetten tartalom orientált volt. Ahhoz mi, a pedagógiai kutató csoport azért sem tudtunk igazán kapcsolódni, mert mi viszont nem voltunk azok. Holott akkor az akadémia azt várta volna tőlünk, hogy mi vagyunk az OPI meghosszabbított ága, és mi jobban tudjuk, kvázi az akadémián belül, hogy ott hogyan mennek a dolgok és mi ezt elmondjuk nekik. Az OPI általam ismert kvalitásos képviselői akkor azt a játékot próbálták játszani, hogy majd ők megmondják, hogy néz ki egy tantervi struktúra, és azt az akadémia töltsse meg.

Az akadémikusok maguk nem foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel. Inkább ifjú munkatársakat mozgósították, az ifjaknak pedig rémálmaik voltak, amelyek később vagy megvalósultak, vagy elhanyagoltak. Tulajdonképpen a tartalomban a diszciplináris szemléletmódban hozták azt az integrációt, amit mi egyfolytában sugalltunk a szerkezetben. A Marx György által képviselt szemlélet is integratív szemlélet volt, de volt ugyanilyen nyelvészeti is. Ez példa volt arra, hogyan lehet integratívan szemlélni tantárgy-közi tevékenységeket, de ezt nem az akadémikusok csinálták, hanem az ő fiatal munkatársaik, akiket ők vagy általános kutatásra állítottak rá, vagy nem törődtek velük. És ehhez mi hoztuk az iskolaszerkezet integratív szemléletmódját.

Megvalósult itt egy munkamegosztás, de az már más kérdés, hogy ebben a munkamegosztásban a pedagógiai kutató nem azt csinálta, amit az akadémia várt volna tőle, következésképpen itt az intézet fokozatosan a margóra sodródott.

Educatio: Egy következő szereplő a Tervhivatal volt – milyen kötődés volt vele ?

K T: A tervhivatal jópofa helyzetben volt a 70-es években. Két olyan szervezetet ismertem meg, amelyekben az államigazgatás úgy folyt, amit akkor úgy képzeltem, hogy korszerű államigazgatás, és egyik sem volt valóságos államigazgatási szervezet. Egyik a pártközpont volt, a másik a Tervhivatal.

A Tervhivatal azért volt jópofa, mert nagyon gondosan kijelölte a saját határvonalát, kompetenciáját és azt mondta, hogy innen kezdődik a tudomány, ezt már a tudomány mondja meg, majd mi hozzátesszük a magunkét. A tervhivatal számára mi voltunk a tudomány. Nem is annyira a pedagógiai kutatócsoport, hanem az a néhány ember, aki az akadémia ernyője alatt talált menedéket az eső elől. Mi a tervhivatal számára szabadabbak és kezelhetőbbek voltunk, mint olyan kollégák, akik idősebbek voltak, és a minisztérium irányította őket, vagy olyanok, mint az FPK, ahol viszont kifejezetten ellenzékiek voltak, tehát nem volt érdemes őket használni, főleg nem a közgazdászoknak, akik csinálni akarták a dolgokat.

A közgazdászok „csináljuk az országot egy kicsit jobban” – szellemisége jól klappolt ahhoz a marginális helyzethez, amiben mi voltunk. Ezért a Tervhivatallal való együttműködés néhányunknak, pl. Forray Katalinnak, Nagy Józsefnek, Benedek Andrásnak, és nekem is, legálábbis kielégítően alakult. Ott mi igazán nagyon sokat tanultunk, és lehet hogy mondtunk is olyan dolgokat, amelyet addig előttünk senki.

Educatio: A rendszer nagy belső konfliktusaihoz való viszonyotok milyen volt?

K T: Tudni kell valamit, amit én is csak most tanultam meg. Minél távolabb van egy tudományos műhely a konkrét intézendőktől, mondjuk a társadalmi gyakorlattól, annál tisztábban tud képviselni tudományos elveket. Ezért aztán az egész piacosítás nóta, a neoliberais nóta mindenütt a világon, Magyarországon is biztosan, tudományos műhelyekben készült és nem az életben. Lehet az elveket képviselni, de amikor ki kell próbálni, akkor hirtelen fejreállnak, mert hogy az elvek nem arra valók, hogy kipróbáljuk őket, hanem arra, hogy irányító keretek legyenek, amelyek jegyében dolgozhatunk, amelyeket közelítünk, de sosem érjük el őket, mert akkor vége az egésznek.

Educatio: Kicsit másra gondoltam. Arra, hogy a 68-as gazdasági reformnak a 70-es évek elején megkezdődött a lefékezése. 50 nagyvállalat kiemelése, a gazdasági mechanizmus alól, és a többi. Ilyen értelemben hova tagozódott politikailag ez az intézmény? Hogy Biszkuékhoz állt-e közelebb vagy inkább Havasiékhoz?

K T: Számunkra a közgazdász vonalat hosszú időn keresztül Tímár János képviselte. Tehát e tekintetben is elefántcsonttoronyban voltunk. Amit érzékeltünk, az is inkább csak a PKCS második szakaszában volt érzékelhető, ez pedig az volt, hogy ún. szabadon lebegő értelmiségiek is megjelentek, a PKCS környezetében, és kezdték a PKCS arcukat felvenni. Kezdték felfedezni ezt a helyet. Volt azonban, valami, amit nem említettünk, ami még fontos. Mi mellett foglaltunk állást, hogy meg kell tartani a 12 évfolyamos iskolázást és másképpen kell szervezni. E tekintetben nagyon konzervatívak voltunk. De volt egy dolog, amit még ott fedeztünk fel, és ez a területfejlesztés ügye. Megismerkedtünk olyan emberekkel, akik szintén ez irányban munkálkodtak, a későbbi regionális kutató központtal az Enyedi-féle osztállyal, a Földrajztudományi Intézetben. A szociológiának a beemelése az oktatáskutatásba is a PKCS-val kezdődött. Ez annak idején sokat számított a pedagógus szakmában, de én nem mondanám hogy ennek nagy politikai összefüggései lettek volna.

Educatio: Úgy érzed-e hogy abba az irányba ment a világ a makro-tendenciák szintjén, mint ahogy gondoltátok?

K T: Nekem 1989/90 személyes okokból is egy óriási törésvonal volt, és nagyon boldog vagyok, hogy a másik partra kerültem. Mindaz, ami a 90-es években történt, jó és rossz dolog, óriási személyes élmény volt. Amit a 70-es években írtam vagy csináltam, az Ezredforduló iskoláját – az kétségbeesés volt. Legalábbis nekem kétségbeejtő volt, hogy olyanokat írtam. Megálmodtunk egy világot, és hogy a világ merrefelé megy de a világ nem arra ment. 89–90-ben még talán idejében jött a változás ahhoz, hogy az operációból felkelve egy normális világ folyamataiba beilleszkedni képes ország legyen Magyarországból. Illetve jöjjön egy új generáció amelyik már ebben élhet. Persze vannak dolgok, amelyeket jól eltrafáltunk. Pl. a településhálózat mozgásirányát, fejlődési irányát jól eltaláltuk.

Az hogy az önkormányzatok és a helyi kezdeményezések határozzák meg ezt az egyébként nagyon zárt társadalmat, világos felismerés volt. Azután a 80-as évek elején megjósoltuk, hogy a 90-es évek elején lesz egy felsőoktatási boom. Ez nagyon jó előrejelzés volt. Látnyos volt az is ahogy a középiskolák átalakultak. Nem egészen úgy ahogy mi elképzeltük, de ezt kétségtelenül, publikáltam is az Iskola és település c. kötet végén Ezt senki nem tűzte a zászlajára, de az iskolák megvalósították, alulról jövő mozgás volt. Amit az ezredforduló iskolájában barkácsoltunk, az kétségbeesés volt. Jól lehet látni, milyen módon akartunk egyszerre lojálisak lenni és felhívni magunkra a figyelmet, hogy milyen rendkívüli forradalmárok vagyunk. Ami persze hülyeség volt, mert nem voltunk azok. Jó alapot sem adtunk a tervezetnek. Sok kacskaringó és vargabetű viszont előfordul benne, hogy ne kelljen világosan állást foglalni az ellenzék vagy kormány mellett – ahogy ezt a pozíciónk és a törekvéseink diktálták. Úgy foglalnám össze, hogy valahogy fel akartuk hívni magunkra a figyelmet, de mégis illeszkedni akartunk a fő vonalba.

De az 1990-ig terjedő életművemnek így is három nagy telitalálata volt a sok melléfogás mellett: a felsőoktatási boom előre jelzése, (erre egyébként először Surányi Bálint hívta fel a figyelmet), a helyi elit megjelenése a politikában és a közös középiskola. Ezek olyan dolgok, amelyekre idejekorán ráérettünk. Ha azt keressük, hogy én személy szerint miben járultam hozzá ehhez, akkor azt gondolom, hogy a területi kutatásaimmal. Ezen kívül alighanem a szervezetkutatásokat is én kezdeményeztem, ami mára a minőség biztosítás mindennapi zsargonja lett. Ezt már egy új generáció használja, akik természetesen nem olvasták az előző generáció írásait, akik mindezeket már leírták, hiszen ők vették át a nyugati szakirodalomból.

Educatio: Az akadémiai elnökségi bizottság más tagjai az idők során elsodródtak az oktatásügyről. Ezt mivel magyarázod? Ők eleve kevésbé voltak involválva, mint Te, vagy ennek az elnökségi bizottságnak a kudarca volt az, ami inkább más területre terelte őket?

K T: A kulcsfigurák bekerültek a politikacsínálásba. Gondolj pl. Szabolcsi Miklósrá és környezetére, akár Rét Rózsára, aki aztán a kutatási irodát vezette és nagy energiával szerkesztett egy könyvsorozatot. Vagy Szépe György is, aki igaz, hogy egyetemi tanár lett, de ezen a réven lett az. Király Tiborra is lehet utalni, vagy Herman Józsefre. Azok, akik fél szívvel csinálták és csak úgy beleléptek, azért tehetők ezt meg, mert pozíciójuk volt, amelybe visszamehettek. Azok hagyták ott, akiknek volt pozíciójuk, amit már korábban megalapoztak. Azok, akik itt csináltak karriert, bekerültek az oktatásügybe.

Az interjúkat Nagy Péter Tibor készítette